

ЊЕГОШЕВО КОНСТРУИСАЊЕ ИДЕНТИТЕТА

Примијеђено је већ како *Горски вијенац* има енциклопедијски карактер. Јован Деретић, на примјер, указује на то да је *Горски вијенац* „енциклопедија црногорског живота и црногорске историје”.¹ Он истиче да та књига има „свеобухватност”, да у тој енциклопедијској форми „као да се слегло свеукупно искуство, историјско, филозофско и песничко, читавих епоха у животу појединих народа и цивилизација”, и да је у тој форми „садржана свеукупна визија једне епохе и чак једне цивилизације”.²

У свјетлу релативно новијих приступа та би се енциклопедичност могла посматрати и у другачијем смислу, прије свега имајући у виду искуства новог историзма. Чак, могло би се рећи, такав приступ може бити посебно користан у нашем времену, када се усљед драматичних околности Његош неријетко издваја из свог контекста и, у зависности од априорног идеолошког становишта, користи као доказ за веома различите тезе, некад веома се удаљавајући од самог *Горског вијенца* и Његоша.

Разматрајући ренесансу у кључу новог историзма, или поетике културе, како је сам радије назива, Стивен Гринблат користи појам уобличавања („fashioning”), и истиче да тај појам може сугерисати „издвајајућу личност, карактеристично обраћање свијету, досљедан начин опажања и понашања”.³ С тим у вези Гринблат говори о појму самоуобличавања („self-fashioning”), који има

¹ Јован Деретић, *Композиција „Горског вијенца”*, Октих, Подгорица 1996, 233.

² Исто.

³ Stephen Greenblatt, *Renaissance Self-Fashioning from More to Shakespeare*, Chicago and London: University of Chicago Press, 2005, 2.

широк распон значења: „он сугерише представљање нечије природе или намјере у говору или поступцима. А са представљањем враћамо се књижевности, или, радије, можемо разумјети да самоубличавање изводи свој интерес управо из чињенице да функционише занемарујући разлику између књижевности и друштвеног живота. Оно увијек прелази границе између стварања књижевних јунака, обликовања свог идентитета, искуства укалупљености од стране сила које су изван сопствене контроле, покушај да се уобличи друга бића.”⁴

Ослањајући се на Гирцову идеју да култура представља „скуп контролних механизма – планова, прописа, правила, упутстава... – за владање понашањем”,⁵ Гринблат уочава да књижевност функционише на „три међузависна начина”: „као манифестација конкретног понашања свог посебног аутора, као сама собом израз кодова којима се обликује понашање, и као рефлексија о тим кодовима”.⁶

Оваква интерпретација има у виду двоструку перспективу. Она испитује „и друштвено присуство књижевног текста у свијету и друштвено присуство свијета у књижевном тексту”.⁷ Посматрајући текст из једне друге, удаљене епохе, морамо прихватити, упозорава Гринблат, и да ту епоху не можемо у потпуности реконструисати, јер не можемо напустити сопствену ситуацију. Бавећи се ренесансом, шеснаестим вијеком, Гринблат истиче као очигледно: „питања која постављам о свом материјалу, штавише и сама природа материјала обликовани су питањима која сам себи постављам”.⁸ Другим ријечима, наше разумијевање и сâмо је под утицајем кодова којима конструишемо себе. Оваквом интерпретацијом, која има у виду „игру симболичких структура”,⁹ можемо се, по Гринблату, „приближити разумијевању како су књижевни и друштвени идентитети формирану у овој култури”.¹⁰

Иако се припадници новог историзма, првенствено Гринблат, доминантно баве ренесансом, овакав приступ може се примијенити и на неке друге периоде. Један од њих је XIX вијек на Балкану, и прије свега Његош и његов *Горски вијенац*. Можемо рећи да Његош има огроман, готово пресудан значај за самоубличавање

⁴ Исто, 3.

⁵ Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, 44–49 (наведено према: Гринблат, 3), New York: Basic Books, 1973.

⁶ Исто (Гринблат, 4).

⁷ Исто (5).

⁸ Исто.

⁹ Исто (6).

¹⁰ Исто.

у XIX вијеку, а тај његов значај у формирању различитих аспеката идентитета можда се најјасније може истраживати у *Горском вијенцу*. Његош *Горским вијенцем* конструише идентитет свом народу, или, још прецизније, конструише различите елементе идентитета.¹¹ Они се тичу одређења мушкарца, жене, улога у породици, улога у друштву, дакле индивидуалног идентитета, на једној страни, и колективног идентитета, на другој страни. Тај колективни идентитет заснован је прије свега на националној и вјерској димензији. Ако тако посматрамо Његоша, онда бисмо енциклопедичност *Горског вијенца* могли да разумијемо као уобличавање различитих аспеката идентитета, јер Његош ту, а и на другим мјестима, конструише обрасце прихватљивог понашања. Онда можемо испитати и на које се све начине ти обрасци граде.

Најприје, сама позиција Његоша специфична је толико да тешко можемо наћи у било којој другој књижевности некога ко би му био сличан. Његош је нешто више од писца из књижевног канона, јер је био и духовни и световни владар, господар Црне Горе. Он је неко ко говори са ауторитетом, а у себи спаја двије главне институције, државну и религијску, и, може се рећи, он је отјелотворење тих институција, и њихове моћи. Опет, он свој ауторитет, своју моћ темељи на знању. И Његошев аманет да се сахрани у малој цркви на Ловћену можемо посматрати и у том контексту. Он свједочи и о свијести коју Његош има о себи, о свом мјесту у традицији свог народа.¹²

У том погледу карактеристичан је дијалог између владике Данила, својеврсног алтер ега Његошевог, и Вука Мићуновића.

¹¹ Наглашавајући оvdје значај Његоша свјестан сам, наравно, да он, иако један од најважнијих, није једини који учествује у том процесу, већ постоји још много фактора, међу којима велику важност имају прије свега Доситеј и Вук. Ограничавам се, дакле, на Његоша, имајући у виду да би за потпуније описивање тог процеса самоуобличавања у XIX вијеку требало узети у обзир један шири контекст.

¹² Потврда колико је та позиција Његошева на Ловћену симболички важна јесте и у борбама око Његошевог гроба. Аустро-Угарска је, након окупације Црне Горе 1916. године бомбардовала и срушила цркву на Ловћену, а имала је у плану да на Ловћен постави свој споменик којим би и на тај начин потврдила свој тријумф. Након побједе у рату и уједињења краљ Александар Карађорђевић обновио је капелу 1925. године. Ова капела срушена је 1974. године да би се изградио маузолеј око кога конторверзе трају и данас. Треба рећи и да је у комунизму постојао донекле шизофрен однос према Његошевој капели: званични грб Црне Горе приказивао је Ловћен на чијем врху је капела, а у стварности та капела је срушена и замијењена маузолејом. Све ово показује колико је свакој власти и свакој идеологији било стало до овладавања Његошем и на тај начин, јер изгледа као да овладавање интерпретацијом Његоша може обезбиједити и да се овлада идентитетом.

Мићуновић позива владикау Данила да се изјасни, и каже да „зебе од много мишљења”. Владика Данило одговара:

*Ко на брдо, ак' и малó, сїоји
више види но онај ѿод брдом;
ја ѿовише нещїо од вас видим –
їо је срећа дала ал' несрећа.*

Тиме владика оправдава своје оклијевање да донесе одлуку о истрази, али, из наше перспективе, занимљив је још један аспект. Владика Данило своју моћ не легитимише ни наследним правом на владарско мјесто, нити црквеним ауторитетом владике, него знањем. Можемо у овоме видјети и извјесну аналогију са Платоновим идеалом државе у којој владају најмудрији. Па и ликови који се окупљају на скупштинама (а прва је, што је симболички важно, на Ловћену, мјесту одакле се највише види) представљају неку верзију платоновске аристократије – они су титуле сердара, војвода и кнезова добили јунаштвом, али и мудрошћу. Тако ће, занимљиво, баш за самог Мићуновића „мнозина” (што би требало да буде гарант „објективности”) рећи:

*Мићуновић и збори и ѿвори!
Срїкиња ѓа јошїї рађала није
од Косова, а ни ѿријед њеѓа.*

„Мнозина”, осим што даје карактеризацију Вука Мићуновића, даје индиректно и модел, уобличава идеал племенитог и храброг мушкарца, гради контекст у односу на који се он мјери, и даје једну референтну тачку – то је Косово. Такав модел реализован је већ у Милошу Обилићу, који је „жертва благородног чувства / војинствени гениј свемогући” (224–225), како га назива коло (чији легитимитет је исти као и „мнозине”, ако не и већи).

Карактеристично је и то што владика Данило, барем на тренутак, као да се дистанцира од себе, описујући то своје знање, ту способност да види више од осталих, као неку врсту судбине, за коју није јасно да ли је срећа или несрећа. Али, без обзира на то, његово знање и из њега проистекла моћ неупитни су. Они су и за читаоца очигледни већ од самог почетка. Монолог којим почиње *Горски вијенац* показује владикау како говори „сам собом”. Његов говор, дакле, није упућен другим ликовима ради легитимизације његовог положаја (мада, испоставиће се, Вук Мићуновић слуша), већ се може посматрати више као реторичко средство којим се та позиција легитимише за читаоца. Владика ламентира

над судбином Црне Горе и српског народа у једном широком контексту надирања Турака у Европу. То надирање он описује библијским сликама:

*За њим јати̑а̑ и̑роклей̑о̑а̑ ко̑и̑а̑,
да о̑и̑усти̑е земљу свуколику
ка̑ скакавац̑ ш̑и̑то̑ и̑о̑ља о̑и̑усти̑и.
Француско̑а̑ да не би брије̑а̑,
аравијско море све и̑о̑и̑о̑и̑и!*

Горски вијенац даје објашњење како је дошло до сукоба, тј. да је сукоб о коме текст говори дио једног већег сукоба, између Истока и Запада, Азије и Европе, а он је истовремено и сукоб луне и крста, „два страшна симбола”.

Црна Гора дата је као бранилац Европе, или као једна од снага које бране Европу од надирања турске империје. На другој страни, Црна Гора је у супротности и са једном декадентном Европом коју отјеловљује Венеција. За Венецију Његош у напоменама уз *Огледало српско* (1846, једну годину прије штампања *Горског вијенца*) каже да је „велика и богата република”, „а у исто доба бесчеловјечно гнијездо мрске инквизиције”.¹³ Епизода из *Горског вијенца* са војводом Драшком, који прича о свом боравку у Млецима и описује Венецију као мјесто порока, неслободе итд., важна је јер по начелу контраста истиче (велича) неке елементе у црногорском друштву. Насупрот Венецији, у којој се „не смије право зборит” и у којој свако живи у страху, стоји друштво у коме се говори право и у коме се на скупштини расправља са владаром и вјерским поглаваром шта треба чинити. Уз то, и на општијем плану, сама форма античке трагедије, са колом који има улогу античког хора, говори о том конструисању слике о себи као чувару европске културе и европског, хришћанског, морала.

Његош, дакле, говори са ауторитетом знања, а то знање је двоструко: знање историје и знање мита. Функција подналова – „историческо собитије при свршетку XVII вијека” – јесте у тој легитимизацији знања и утицаја које *Горски вијенац* треба да изврши у самоубличавању идентитета. Из ове перспективе споредно је да ли се ради о стварном историјском догађају: сам текст га таквим назива. Други извор легитимизације знања дат је индиректно, у *Огледалу српском*, гдје се међу народним пјесмама налази и „Српски бадњи вече” чија тема се варира у *Вијенцу*. Сам Његош у

¹³ Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*, Српска књижевна задруга, Београд 2006, 459.

предговору *Огледалу* истиче: „За црногорске пјесне се може рећи да се у њима садржава историја овога народа, који никакве жртве није поштедио, само да сачува своју слободу. Истина, да поезија на неким мјестима понешто увеличава подвиге Црногораца; но на многима и важнијима држи се строго точности.”¹⁴ За Његоша је, дакле, важан прије свега идеолошки аспект и његова „истинитост” у народним пјесмама, док су појединости од мањег значаја. Исти принцип важи онда и за сам *Горски вијенац*.

Најзад, легитимизацији служи и „Посвета праху Оца Србије”. Ту је Карађорђе, вођа Првог српског устанка, уздигнут међу бесмртнике, стављен у ред ратника као што су Наполеон, Велингтон или Кутузов, и, чак, повлашћен, јер за разлику од својих „близанаца” из великих народа, њему „све препоне на пут бјеху”. У „Посвети” се јавља кратка контемплација о Карађорђевој судбини:

*Да, вишња сусвојшце трагически конач праћи:
швојој глави би суђено за јенац се свој продаћи!*

Карактеристично је да се ту користи израз „вијенац”, исти као у наслову књиге. Са друге стране, том мотиву одговара једно од најдраматичнијих мјеста у *Горском вијенцу*, којем се дивео Иво Андрић:

*Младо живио, навијај класове,
пређе рока дошла ти је жњетива.
Дивне жертиве видим на гомили
пред олтаром цркве и племена;
чујем лелек ће горе пролама.
Треба служити честии и имену.
Нека буде борба неиресана,
нека буде шито биши не може –
нек ад прожде, покоси саана!
На гробљу ће изнићи цвијеће
за далеко неко покољење.*

Истичући девизу „нека буде што бити не може”, Андрић каже: „Нигде у поезији ни у судбини народа нисам нашао страшније лозинке. Али без тог самоубилачког апсурда, без тога, да се парадоксално изразимо, позитивног нихилизма, без тога упорног

¹⁴ Петар II Петровић Његош, *Огледало српско*, Сабрана дјела VI, Октоих – Јумедиа монт, Подгорица 2006, 7.

негирања стварности и очевидности, не би била могућа ни акција, ни сама помисао о акцији против зла.”¹⁵

Ти стихови су истовремено и „рефлексија о сопственим кодовима” о којој говори Гринблат. Ту се може уочити један амбивалентан однос, узрокован свијешћу о двоструком карактеру саме књиге. *Горски вијенац*, између осталог, јесте то „двјијеће за далеко неко покољење”, које говори о страдању у борби за слободу и за очување сопственог идентитет пред силом која је многоструко надмоћна, али је присутна и свијест о трагичности и понављању те судбине (Косово и Милош, Први српски устанак и Карађорђе).

И однос према негативним ликовима у функцији је легитимизације модела који Његош обликује својом књигом. Мустај-кадијина слика Црногораца, иако, наравно, негативно обојена, суштински се поклапа са оним како себе виде јунаци *Горског вијенца*:

*Мало људстѿво, цѿтѿ си засл’јейило?
Не познајецѿ чистѿоѿ раја сласѿти,
а борѿци се с Боѿгом и с људима,
без надања живѿци и умирѿецѿ.
Крстѿу служиѿци а Милошѿем живѿци!*

Као у говору позитивних, тако и у говору негативних ликова уобличава се идентитет јунака које чека слава и прелазак у „весело царство поезије”. Ипак, показује се и да је трагична судбина, „живот без надања”, цијена тој слави. Тако ће један од јунака, сердар Вукота, чак проклети сопствену земљу, само име њено за њега је „страшно и опако”, она му се указује као „торжество ужаса”, а Косово као „гдно судилиште”. На исти начин је амбивалентан и почетак „Посвете”, гдје се каже „нек се овај вијек горди над свијема вјековима” – даје се, дакле, XIX вијеку привилеговано мјесто – али је тај вијек и „ера страшна”. Тако и за Милоша коло каже да му свако завиди, али је он истовремено и „гром стравични” који још и „круне раздраба”, што, нарочито у контексту аутора који је владар, има двоструко тамну конотацију. То је парадоксалност истог типа као она о којој говори Андрић, у којој је ужас не само наличје идеала, него и његов саставни дио. Могло би се онда рећи и да, у извјесном смислу, Његош уобличава идентитет, а у исти мах га и подрива.

Што се тиче карактера сукоба, ради се о сукобу једне империје са веома малом заједницом која своју судбину види као

¹⁵ Исто, 12.

трагичну, а себе види као избјеглице. Друга скупштина у *Горском вијенцу* почиње колом, за који један од ликова каже да је „из главе цијела народа“:

*Што уи́ече испод сабље њурске,
што на вјеру њраву не њохули,
што се не шће у ланце везати,
што се збјежа у ове њланине
да њинемо и крв њроливамо,
да јуначки аманети чувамо,
дивно име и светиу свободу.*

То „мало људство“ даје се у ситуацији у којој је приморано да се бори за опстанак. У писму владици и главарима Селим везир се, у комбинацији слаткорјечивости и пријетње, позива управо на ауторитет Империје и на њену центрипеталну моћ:

*Цар од царах мене је сѝремѝо
да облазим земљу свуколику
...
Па сам чуо и за ваце њоре.
...
Ко њошѝоке може усѝавиѝи
да к сињему мору не хиѝају.*

Ту се може уочити паралелизам другог стиха са већ цитираним стихом из монолога владике Данила гдје су турске војске намјериле „да опусте земљу свуколику“, и тај паралелизам један је од многих детаља који указују на Његошево суптилно уобличавање идентитета.

Вриједност *Горског вијенца* је и у томе што, без обзира на драматичност ситуације и заостреност сукоба који се тиче прије свега идентитета колектива, Његош открива и многе друге аспекте идентитета, како колективног тако и индивидуалног.

Сукоб у *Горском вијенцу* је и трагичан, јер непријатељ има у себи двострукост, он је и брат и непријатељ. Сам је Његош то исказао у писму скадарском везиру Осман-паши, из 1847: „Када са мном говориш како мој брат Бошњак, ја сам твој брат, твој пријатељ, али када говориш као туђин, како Азијатин, како непријатељ нашега племена и имена, мени је то противно и свакоме би благородно мислећему човјеку противно било.“¹⁶ Његош ту и

¹⁶ Петар II Петровић Његош, *Проза. Изабрана њисма. Из биљежнице.*

себе посматра у оквиру слике о „благородно мислећем човјеку”, он ту слику уобличава и у овом писму.

Најзад, и сам крај *Горског вијенца*, у коме владика Данило чини симболичан гест, даје цефердар Вуку Мандушићу, уз поенту да у Вуковим рукама „биће свака пушка убојита”, знак је да борба није завршена. То говори да та књига од почетка до краја има и идеолошке намјере. На њу очигледно дјелују друштвене околности и историјски контекст, али она има и намјеру да обликује свијест како појединаца тако и заједнице којој је упућена и да је припреми за коначно ослобођење. Конструишући идентитет, истовремено га и проблематизује.